

МОВАЗНАЎСТВА

LINGUISTICS

УДК 811.161.3'373

Паступіў у рэдакцыю 28.02.2017

Received 28.02.2017

А. М. Булыка

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь

РОЛЯ Ф. СКАРЫНЫ Ў РАЗВІЦЦІ СЛОЎНІКАВАГА СКЛАДУ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНА-ПІСЬМОВАЙ МОВЫ

Статья посвящена определению роли Ф. Скорины в развитии словарного состава старобелорусского литературно-письменного языка. В ней исследуются наличные в пражских библейских изданиях белорусского первопечатника лексические средства праславянского, древнерусского, церковнославянского, западнославянского и западноевропейского происхождения с точки зрения их влияния на старобелорусский словарь. Наиболее подробно освещена собственно белорусская словообразовательная система. Основное внимание обращено на лексические единицы, которые можно считать продуктом словообразовательной деятельности белорусского первопечатника.

Ключевые слова: лексика, лексикон, словообразование, префиксация, суффиксация, заимствование, полонизм, чехизм.

A. N. Bulyko

Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

FRANCISK SKORINA'S ROLE IN DEVELOPING THE VOCABULARY OF THE OLD BELARUSIAN LITERARY AND WRITTEN LANGUAGE

The article is devoted to determining Francisk Skaryna's role in developing the vocabulary of the Old Belarusian literary and written language. It examines the Bible editions issued by the first Belarusian book printer in Prague for lexical units of the Proto-Slavic, Old Russian, Church Slavonic, West Slavic, and West European origin and determines their impact on the Old Belarusian lexicon. The proper Belarusian word-formation system receives the most detailed account. The main focus is made on the lexical units which can be considered a product of the first Belarusian printer's word-formation activity.

Keywords: lexical units, lexicon, word formation, prefixation, suffixation, borrowing, Polonism, Czechism.

Перакладчыцкая дзейнасць беларускага асветніка і першадрукара Францыска Скарыны працякала ва ўмовах моцнага ўздзеяння з боку роднай, царкоўнаславянскай і чэшскай моўных стыхій. Таму натуральна, што слоўнікавы склад яго выданняў у многім вызначаецца арыгінальнасцю і непаўторнасцю на фоне старабеларускай і наогул усходнеславянскай пісьменнасці таго часу і што менавіта спрадвечна беларуская, царкоўнаславянская і заходнеславянская лексіка фарміруюць генетычную аснову скарынаўскага слоўніка.

Пры разглядзе спрадвечнай лексікі як адной з асноўных састаўных частак слоўніка Скарыны неабходна перш за ўсё адзначыць, што ў яе выкарыстанні беларускі першадрукар у большасці выпадкаў працягваў даўнія пісьмовыя традыцыі. Як і ў мове помнікаў старабеларускай пісьменнасці XIV – пачатку XVI ст., у яго лексіконе прысутнічаюць намінацыйныя сродкі, зберажоныя жывой народнай гаворкай ад дапісьмовай эпохі, лексічныя адзінкі, утвораныя ў перыяд функцыянавання старажытнарускай літаратурна-пісьмовай мовы, а таксама інавацыі ўласнабеларускага ўтварэння.

Сярод слоў праславянскага паходжання, якія асабліва шырока выкарыстаў беларускі першадрукар пры перакладзе міфаў аб стварэнні свету, шматлікіх бытавых і батальных сцэн з жыцця старажытных народаў, самы буйны і семантычна разнастайны разрад утвараюць назоўнікі. У пераважнай ступені яны звязаны тэматычна з характарыстыкай навакольнай рэчаіснасці, служачы для абазначэння рэалій зямной паверхні (*вода, гора, долина, лесь, озеро, поле, река, ставь, холмь, яма*),

раслін і пладоў (*бобъ, груша, дубъ, жито, ленъ, орехъ, слива, трава, чеснокъ, ягода*), прадстаўнікоў жывёльнага свету (*волкъ, дятель, жаба, конь, лось, медведь, овца, пчела, сова, ястребъ*), органаў і частак цела чалавека і жывёл (*бедро, горло, зубъ, колено, нога, око, палець, ребро, ухо, хвостъ*), атмасферных з’яў і працэсаў (*буря, ветръ, градъ, громъ, дождь, иней, ледъ, роса, снегъ, туча*), пор года, пэўных адрэзкаў часу (*весна, вечеръ, година, годъ, день, зима, лето, неделя, ночь, утро*), агульных паняццяў светабудовы, перспектывы і напрамкаў (*верхъ, глубина, долъ, западъ, зоря, небо, низъ, светъ, северъ, солнце*).

Параўнальна вялікая колькасць праславянскіх назоўнікаў, зафіксаваных у тэкстах скарынаўскіх выданняў, характарызуе розныя бакі чалавечай дзейнасці і сацыяльных узаемаадносін. Паводле тэматычнай арыентацыі яны размяркоўваюцца па некалькіх лексіка-семантычных групам. Кампактныя групы ўтвараюць, у прыватнасці, словы, звязаныя з бытавой і гаспадарчай сферамі, выступаючы ў якасці назваў будынкаў рознага прызначэння і іх частак (*гумно, двери, домъ, клеть, лестница, окно, печь, стена, стреха, хлевъ*), прадметаў бытавога ўжытку (*ведро, корито, котель, миса, ножъ, поясъ, решето, свеча, столъ, чаша*), прылад працы, транспартных сродкаў і збруі (*возъ, дуга, коса, пила, плугъ, секира, серпъ, соха, узда, шило*), прадуктаў харчавання (*вино, каша, квась, крупа, масло, медъ, мука, сыръ, хлебъ, юха*), карысных выкапняў (*глина, железо, медъ, мель, олово, руда, свинець, соль, серебро, уголь*), іншых рэалій з галіны матэрыяльнай культуры і быту. Актыўная роля належыць словам, якія характарызуюць эканамічную і гандлёвую сферу (*вено, дань, даръ, долгъ, доходъ, застава, купля, лихва, торгъ, цена*), асвятляюць грамадскія адносіны (*война, дружба, жалоба, законъ, миръ, обычай, право, приязнь, сваръ, судъ*), знаёмяць з дыферэнцыяцыяй асоб у залежнасці ад полу і ўзросту, ступені сваяцтва (*братъ, внукъ, дедъ, жена, зять, мати, мужъ, отецъ, сестра, сынъ*).

Для асвятлення духоўнага жыцця Скарына прыцягваў многія праславянскія назоўнікі адцягненага значэння. Сярод іх на пярэдні план выступаюць у скарынаўскіх тэкстах лексічныя сродкі, якія даюць уяўленне аб эмацыянальным стане чалавека (*гневъ, жаль, любовь, обида, печаль, радость, страхъ, студъ, тоска, ужасъ*), выражаюць паняцці з галіны этыкі (*блудъ, зло, кривда, ласка, лестъ, ложъ, позоръ, правда, хула, честь*), сведчаць аб светапоглядзе людзей (*бесъ, богъ, вера, господъ, грехъ, духъ, душа, пекло, постъ, рай*), з’яўляюцца назвамі іншых абстрактных паняццяў (*беда, блескъ, воля, диво, краса, напасть, покой, сила, сонъ, шумъ*).

Другі па колькасці значных адзінак разрад праславянскіх слоў складаюць у скарынаўскіх выданнях дзеясловы, шырокае выкарыстанне якіх дазволіла беларускаму першадрукару даць усебаковае апісанне разнастайных падзей, здарэнняў і працэсаў, звязаных з жыццём чалавека і прыродай. Найбольш істотная частка гэтых лексічных сродкаў уяўляе сабой абазначэнні фізічных дзеянняў: *бити, вязати, гасити, давити, жати, ковати, копати, ловити, молоти, молотити, орати, резати, сеяти, стлати, сыпати, тесати, топтати, черпати, чистити, тупати* і інш. Даволі развітыя лексіка-семантычныя групы ўтвараюць таксама дзеясловы, якія абазначаюць рух і перамяшчэнне ў прасторы (*бегати, возити, ездити, летати, носити, падати, плавати, скакати, ступати, ходити*), стан, дзеянне як працэс пераходу з аднаго стану ў другі (*болети, висети, гнити, горети, кипети, рости, светити, спати, тлети, худети*), адчуванні, эмацыянальныя праяўленні (*веселити, гневати, грозити, любити, пети, плакати, рыдати, тешити, тужити, хотети*), мысленне, маўленне (*беседовати, говорити, кликати, кричати, молвити, молчати, мыслити, помнити, пытати, шептати*), іншыя дзеянні і працэсы (*блудити, верити, воевати, держати, ести, звинети, играти, мочи, служити, чинити*) і г. д. У асноўным гэта невытворныя дзеясловы, не ўскладненыя словаўтваральнымі фармантамі, у чым і заключаецца іх адрозненне ад дзеяслоўных лексічных сродкаў, што ўзніклі пазней у асобных славянскіх мовах.

Не менш важную частку слоў праславянскага паходжання складаюць у скарынаўскіх выданнях прыметнікі, якія абазначаюць колеры, масці, адценні (*белый, гнедый, зеленый, пестрый, румяный, рыжий, светлый, синий, темный, черный*), фізічныя ўласцівасці і адчуванні людзей і жывёл (*босый, глухий, голодный, дужий, косматый, лысый, немый, слепый, хромый, худый*), уласцівасці рэчаў (*гладкий, горкий, густый, кривый, мокрый, мяккий, острый, сухой, твердый, теплый*). Параўнальна многа ў Скарыны праславянскіх прыметнікаў, якія характарызуюць памер, вагу, прасторавыя і часавыя прыметы (*быстрый, великий, высокий, глубокий, давный, легкий, тесный, тонкий, тяжкий, широкий*), якасці характару і разумовых здольнасцей (*веселый, гордый, добрый, злый*,

кроткий, ласкавый, мудрый, скупый, хитрый, честный), іншыя прыметы і ўласцівасці (*бедный, богатый, ветхий, годный, дивный, лесной, новый, простой, тайный, чужий*).

У ліку праславянскіх слоў, ужытых у выданнях Скарыны, даволі буйны разрад утвараюць лічэбнікі: *два, двесте, девять, десять, одинь, осмь, пять, седмь, сто, три, четыре, шесть* і інш. Прыкметнае месца займаюць у скарынаўскім слоўніку праславянскія па паходжанні займеннікі нахштальт *вашь, весь, всякий, иной, кто, мой, мы, нашь, никто, ничто, онь, самь, свой, твой, чий, что, який*. Праславянскі характар маюць многія скарынаўскія прыслоўі тыпу *всегда, всюду, вчера, еще, завтра, когда, мимо, много, нельзя, после, прочь, рано, такь, тамь, туда, туть, уже*. Шырокай ужывальнасцю характарызуюцца праславянскія злучнікі, прыназоўнікі, часціцы *а, абы, безь, бо, вь, до, же, за, и, къ, на, надь, не, ни, но, оть, по, подь, при, черезь* і інш.

Разгледжаныя словы ўяўляюць сабой самы старажытны пласт скарынаўскай лексікі. Яны былі засведчаны ўжо ў стараславянскай і старажытнарускай літаратурна-пісьмовых мовах. Разам з тым мове Скарыны ўласцівы і многія не менш даўнія намінацыі, што ў сувязі з адсутнасцю спрыяльнага кантэксту не атрымалі ў старажытнарускіх пісьмовых помніках фіксацыі, напрыклад, назоўнікі *берлога, вирь, грабли, доля, дупло, ель, злость, клей, кроть, лапа, лишай, пыль, сало, скала, улей, ходь, черепь, щека, яворь, ярмо, дзясловы блискати, валити, винити, ганити, гледети, гоняти, добывати, дражнити, дышати, жалети, жечи, карати, кивати, лизати, моргати, ревети, скрипети, тратити, хромати, щипати*, прыметнікі *близкий, боязливый, буйный, военный, глупый, горячий, далекий, кислый, прикрый, ровный, свежий, смелый, сытый, упорный, ядовитый*, прыслоўі *близко, более, больше, быстро, внутри, выше, далеко, дармо, потомь* і інш.

Другі пласт спрадвечнай беларускай лексікі ў мове выданняў Скарыны складаюць лексічныя адзінкі, якія ўзніклі ў перыяд развіцця старажытнарускай народнасці, а пасля сталі неад’емнай часткай старабеларускага слоўніка. Большасць з іх – словы, утвораныя на базе праславянскіх каранёў пры дапамозе пэўных словаўтваральных сродкаў. У галіне назоўніка – гэта перш за ўсё старажытнарускія інавацыі, звязаныя з абазначэннем асоб паводле роднасці і сваяцтва, службовай дзейнасці, асаблівасцей характару, паводзін. Сярод іх пераважаюць назоўнікі мужчынскага роду з суфіксамі *-никъ* (*данникъ, конникъ, любовникъ, милосникъ, мытникъ, насилникъ, племенникъ, служебникъ, спротивникъ, церковникъ, ябедникъ*), *-ецъ* (*братанецъ, делець, молодецъ, осталець, сновидецъ, стрелець, туземець, чужоземець*), іншымі словаўтваральнымі сродкамі (*бояринь, ворожбитъ, дворянинъ, дяковичъ, корчмаръ, наймитъ, поваръ, правнукъ, праотець, приставъ, челядинъ*). Пэўная частка назваў асоб прадстаўлена назоўнікамі жаночага роду: *братанна, внука, дочка, наложница, невестка, подруга, прабаба, служебница* і інш.

Змястоўна адлюстраваны ў перакладных выданнях Скарыны назоўнікі старажытнарускага паходжання, якія характарызуюць узровень матэрыяльнай і духоўнай культуры біблейскіх народаў. У ліку іх назвы рэалій, з’яў і паняццяў са сфер быту (*веникъ, кубокъ, меденица* ‘медны таз’, *мошница* ‘торба’, *ножницы, паволока* ‘пакрывала з дарагой тканіны’, *портъ* ‘адзенне’, *посохъ, скатерть, умывальница*), гаспадарча-эканамічнай дзейнасці (*житница* ‘свіран’, *мерило* ‘вагі’, *накладъ* ‘выдатак’, *наковальня, поило* ‘карыта’, *поминокъ* ‘падарунак’, *пошлина, приплодь, торговля, точило* ‘ціскі для выціскання вінаграднага соку’), грамадскіх адносін (*насилство, неволя, поклепъ, помочь, посмехъ* ‘насмешка’, *посольство, розбой, урокъ* ‘падатак’, *урядъ, яремъ* ‘непасільны цяжар, прыгнёт’), інтэлектуальнага і культурнага жыцця (*азбука, книжка, книжница* ‘бібліятэка’, *летописецъ* ‘летапіс’, *пословица, прегудница* ‘музычны інструмент’, *розумъ, смыслъ, сопель* ‘жалейка’, *умысль* ‘думка, разважанне’) і інш.

Разрад старажытнарускіх назоўнікаў у Скарыны дапаўняецца словамі, якія сведчаць аб арыентацыі чалавека ў часе і прасторы: *округъ* ‘гарызонт’, *полдень* ‘поўдзень, напрамак свету’, *полночь* ‘поўнач, напрамак свету’, *половина, примракъ, рубежь, светло, теснота, третина, ширина*. Добра прадстаўлены ў яго перакладах назвы адцягненых паняццяў: *мольба, набоженство, надежа, немоцство, непокой, погибель, подоба, пригода, простота, просьба, пустота, рожество, седина, синева, синета* і інш.

Не менш значную выражальную ролю выконваюць у выданнях Скарыны шматлікія старажытнарускія дзясловы, адрозныя ад лексем праславянскага паходжання наяўнасцю пэўных словаўтваральных элементаў, пераважна прыставак. Пры дапамозе іх беларускі першадрукар змог семантычна разнастаіць апісанне даўніх падзей і больш дакладна перадаваць дзеянні і працэсы, звязаныя з важнейшымі сферамі чалавечага жыцця.

Аб шырокім выкарыстанні Скарынам дзеяслоўнай лексікі, утворанай у старажытнарускі перыяд, сведчыць тое, што яна намнога паўней, чым словы праславянскага паходжання, ахоплівае ў перакладах розныя фізічныя дзеянні (*выломити, вытерети, заколоти, замазати, запалити, наварити, насеяти, оплести, оседлати, остричи, отомкнути, побелити, повесити, погладити, пожати, посеяти, потоптати, смочити, столчи, угасити*) і гэтак жа рознабакова адлюстроўвае стан прадметаў і асоб (*выгнати, вытечи, загаснути, оглохнути, огустети, окаменети, ослабети, отпасти, поболети, повиснути, порости, поспати, постояти, потечи, потонути, почернети, увянути, угаснути, усохнути, утолстети*). Вялікая колькасць дзеясловаў старажытнарускага ўтварэння служыць для характарыстыкі людзей у маральных, эмацыянальных і інтэлектуальных адносінах: *вспоминати, забывати, злоречити, научити, обидети, оболгати, ожесточити, оплакати, поговорити, помолчати, помыслити, поругати, похотети, припомнати, прозвати, проклинати, прочести, розгневити, спытати, умыслити* і інш.

Істотную частку слоўніка Скарыны складаюць старажытнарускія па паходжанні прыметнікі, дзякуючы выкарыстанню якіх беларускі першадрукар намнога больш, чым гэта можна было б зрабіць на аснове лексем праславянскай спадчыны, павялічыў якасную характарыстыку прадметаў (*безпутный, безславный, горбоватый, жалосный, завидливый, злобный, любимый, мужный, печальный, плачливый, плешивый, послушный, противный, сварливый, славный, страшный, стыдливый, трепетный*), атрымаў магчымасць для выражэння прымет, якія могуць праяўляцца з рознай ступенню інтэнсіўнасці (*молодший, мудрейший, низший, смутнейший*). Разам з тым у адрозненне ад прыметнікавай лексікі, што бярэ пачатак ад праславянскай эпохі і ў пераважнай сваёй масе звязана з абазначэннем якасцей і ўласцівасцей прадметаў, якія непасрэдна ўспрымаюцца органамі пачуццяў, прыметнікі старажытнарускага ўтварэння прыкметна паляпшаюць у скарынаўскіх выданнях і магчымасць абазначаць прымету прадмета праз яго адносіны да другога прадмета або паказваць яго прыналежнасць асобе ці жывой істоце. Найбольш дзейсным у гэтым плане з'яўляецца набор прыметнікаў на шталт *безводный, внутренний, восточный, ездный, железный, западный, зимний, книжный, медяный, морской, ночный, оловяный, пшеничный, речной, соляной, судовой, торговый, язвенный*, што выражаюць адносіны прадмета да матэрыялу, з якога ён зроблены, да рэчыва, з якога ён складаецца, да часу існавання, месца знаходжання, прызначэння, дзеяння. У колькасна меншым складзе выступаюць вядомыя ад старажытнарускага перыяду прыналежныя прыметнікі: *змиевъ, китовъ, козловъ, львовъ, мастеровъ, отцевъ, фараоновъ, царевъ; невестинъ, сатонинъ*. Сярод якасных і адносных прыметнікаў, выкарыстаных Скарынам, вылучаецца даволі вялікая група слоў з прэфіксам *не-*, што сведчыць аб прадуктыўнасці гэтага словаўтваральнага тыпу ў старажытнарускай мове: *неведомый, невидимый, недостаточный, недостойный, нелюбый, немалый, немногий, немудрый, неплодный, неповинный, непорочный, непослушный, неправый, неслыханный, нечистый* і інш.

З ліку наяўных у пражскіх выданнях лічэбнікаў старажытнарускага ўтварэння найбольшай ужывальнасцю характарызуюцца словы *двадцеть, девятьсот, одиннадцеть, осмдесять, пятьдесять, пятьнадесять, пятьсот, седмдесять, седmero, тридесять, тридцеть, тринадесять, четырнадесять, шестьдесять, шестьнадесять, шестьсот*. У галіне старажытнарускіх прыслоўяў звяртаюць на сябе ўвагу лексемы *бедне, весело, высоко, годно, достойно, крепко, криво, ласкаво, мало, мирно, недавно, особно, просто, скоро, тихо, явно*. З іншых часцін мовы вылучаюцца лексічныя адзінкі *ано, либо, нетъ, самый, сей, сесь, то, той, увы, хотя* і інш.

Прыкметны ў выданнях Скарыны і лексічны ўклад за кошт даўніх усходнеславянскіх запазычанняў. Пераважная частка іх пранікла ў старажытнарускую пісьменнасць кніжным шляхам непасрэдна або праз стараславянскае пасрэдніцтва з грэчаскай мовы, дзе ў сваю чаргу многія з гэтых слоў мелі пашырэнне пад уплывам лацінскай, старажытнаўрэйскай і старажытнагіпецкай моў. Сярод назоўнікаў такога паходжання, ужытых у скарынаўскіх перакладах, колькасна вылучаецца група слоў, якія адносяцца да рэлігійнай сферы: *адъ, аминъ, ангель, антихристъ, апостоль, архангель, архиерей, демонъ, дияволь, евангелие, епискупъ, ерей, еретикъ, идоль, пасха, патриархъ, псаломъ, псалтырь, сатана, херувимъ*. Іх замацаванню ў старажытнай пісьменнасці садзейнічала інтэнсіўнае распаўсюджанне хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях. Астатнія старажытнарускія назоўнікавыя запазычання з грэчаскай мовы тэматычна групуюцца як назвы месяцаў і дзён (*августъ, апрель, генварь, декаврий, мартъ, октябрь, сентябрь, субота, февраль*), раслін, пладоў

і прадуктаў расліннага паходжання (*елей, кедръ, кипарисъ, ладанъ, манна, нардъ, фимианъ, финиць*), а таксама выступаюць у якасці найменняў жывёл, каштоўных камянёў, грашовых адзінак і іншых рэалій і паняццяў з галіны быту, навукі, культуры: *астрономия, грамота, кимваль, китъ, мраморъ, оксамитъ, сикль, скоропия, смарагдъ, стихия, стихъ, талантъ, тимпанъ, топазионъ, трапеза, философия*. Менш шырока адлюстраваны ў біблейскіх кнігах Скарыны даўнія ўсходнеславянскія цюркізмы (*богатырь, жемчугъ, клобукъ, коверъ, ковчегъ, кумиръ, серга, телега*) і лексічныя адзінкі, што прыйшлі ў X–XIV стст. з лацінскай мовы (*аметистъ, буволь, олей, олтарь, оцетъ, пардусъ*).

У адносінах да слоўнікавага складу скарынаўскіх выданняў разгледжаныя пласты старажытнай лексікі можна кваліфікаваць як нейтральныя, паколькі на іх падставе нельга атрымаць уяўлення аб творчай манеры перакладчыка. Такую ж лексіку з аднолькавай верагоднасцю мог ужыць прадстаўнік любой усходнеславянскай народнасці, аўтар ці перакладчык пісьмовага твора любой жанрава-стылявой прыналежнасці, абы толькі яму давялося сутыкнуцца з абазначэннем рэалій і паняццяў, з якімі прыйшлося мець справу беларускаму першадрукару.

Сярод зафіксаваных у выданнях Скарыны даўніх лексічных сродкаў большую цікавасць уяўляюць тыя словы праславянскага і старажытнарускага паходжання, якія ў старажытнасці мелі вузкі арэал распаўсюджвання, абмежаваны пераважна будучай беларускай тэрыторыяй, і захаваліся ў спецыфічна беларускім фанетычным афармленні. Зусім па-сучаснаму гучаць, напрыклад, прысутныя тут назоўнікі *вежа, волоть, вышиня, гай, гужъ, гукъ, жниво, згода, клопотъ, криница, кропля, куделя, лытка, пастухъ, помста, промень, скриня, смутокъ, стегно, струмень*, дзеясловы *гучати, досягати, засмутити, змовитися, лаяти, помстити, робити, уживати, утекати, ховати*, прыметнікі *горший, даремный, дробный, дурный, лагодный, лепший, приветливый, пригожий, смутный*, прыслоўі *вдолжь, доловъ, досыть, ледва, лепей, николи*. Некаторыя з гэтых яркіх беларусізмаў не фіксаваліся ў помніках старабеларускай пісьменнасці даскарынаўскага часу, нават канцылярска-юрыдычных і літаратурна-мастацкіх жанраў. Заслугай Скарыны якраз і было ўвядзенне іх у літаратурны ўжытак.

Пры вызначэнні ўласнабеларускага лексічнага ўкладу ў скарынаўскі слоўнік неабходна аднак адзначыць, што найбольш істотную колькасную частку складаюць у ім словы, утвораныя ў працэсе развіцця лексічнай сістэмы старабеларускай мовы або і самім першадрукаром на базе слоўнага матэрыялу праславянскага і старажытнарускага паходжання пры дапамозе ўласцівых для перыяду функцыянавання мовы беларускай народнасці словаўтваральных сродкаў – суфіксаў, прыставак і інш. У ліку слоў, утвораных суфіксальнымі спосабам, большасць складаюць назоўнікі і прыметнікі. Сярод лексем прыставачнага ўтварэння пераважаюць дзеясловы.

Вытворныя назоўнікі ўласнабеларускага паходжання, ужытыя ў перакладах Скарыны, характарызуюцца разнастайнасцю фармантаў. У галіне адушаўлёных назоўнікаў асаблівай увагі заслугоўваюць словы *меденаръ* ‘майстар па медзі’: гадаецца зь златнікі і сь сребреникі, но и меденаревъ наследуетъ (ПБ, 23); *приростокъ* ‘падлетак’: вы востали на места отцевъ своихъ приростькове (ЛК, 67); *ускормень* ‘выхаванец’: ускормень мои дедичомъ моимъ будетъ (КБ, 28), лексемы з суфіксам *-никъ* тыпу *боенникъ* ‘асоба, здольная да бітвы’: обоидите градъ вси мужи боенници одинова на день (ИН, 126); *любезникъ* ‘паклоннік, прыхільнік’: согледахъ того абыхъ узялъ ю себе за невесту и любезникъ быхъ красы ея (ПБ, 12); *придверникъ* ‘швейцар’: Багатанъ и Фаресь... были суть и придверниками а оу первыхъ двери ложьницы царевы стоиваху (КЕ, 7), намінацыі з суфіксам *-ецъ* нахштальт *встець* ‘вяшчун’: царъ пытаеть мудреци вестьци гадачи и заклинателе (ДП, 8); *плешивецъ* ‘аблысёлы чалавек’: дети малыи вышедши изъ града посмевалися ему глаголюще вступи на гору плешивъче (ЧЦ, 1876); *седивецъ* ‘сівы чалавек’: о яко почъстива речъ седивцомъ розознати судъ (ИС, 41), а таксама шэраг назоўнікаў са старажытным фармантам *-атай*, у прыватнасці найменні *жнатай* ‘жнец’: встановитъ себе воеводы и сотники и ратаи поль своихъ и жнатаи жить своихъ (ПЦ, 176); *оборонатай* ‘абаронца’: оставилъ убо по себе оборонатая дому своего противу врагомъ своимъ (ИС, 486); *пригледатай* ‘наглядчык’: пригледатаи видя падение ближнего своего, доброе убо во злое обращаетъ (ИС, 21); *пригонатай* ‘прыганяты’: тако вышедши приставы и пригонатаи дель рекоша к людемъ (КІ, 116); *призиратай* ‘празорлівец’: двема пакъ мужемъ призиратаемъ рекль есть исусъ (ИН, 14); *согледатай* ‘назіральнік’: послове и согледатаи наши засътрашили суть серъца наша (ДЗ, 66), якія можна лічыць прадуктам індывідуальнай словатворчасці кнігавыдаўца, бо яны на ўсім працягу развіцця старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы заставаліся прыналежнасцю толькі яго перакладаў і ні ў адным іншым помніку пісьменнасці не паўтарыліся.

Актыўную намінацыйную ролю выконваюць у скарынаўскіх тэкстах і адушаўлёныя назоўнікі жаночага роду, утвораныя пры дапамозе суфіксаў *-иц(а)*, *-ниц(а)* (*велбудица, мулица, ненависница, племенница, подворница, постельница, предстоятельница, прелюбодеица, самица, святица*), *-к(а)* (*матка, нянька, поганка, полонянка, приятелка, родителька, хранителька, ящерка*), *-овн(а)*, *-ин(я)*, *-ь(я)* (*дядьковна, пестунья, пророкиня, скакунья*). Асобныя з іх могуць быць кваліфікаваныя як прадукт словатворчай дзейнасці беларускага першадрукара, напрыклад *подворница* ‘суседка, якая жыве ў сумежным двары’: розьболеся сынъ жены вдовици подворницы дому того (ТЦ, 168); *постельница* ‘пакаёўка’: тогда служебници Есѣферовы и постельници, пришедши к неи повели еи еже видеша (КЕ, 9); *предстоятельница* ‘прадстаўніца’: даи ми пресьтола твоего предстоятельница мудрость (ПБ, 126); *святица* ‘святая, праведніца’: конъчается книга судеи... всемъ небеснымъ силамъ, святымъ и святицамъ божимъ ко славе (КС, 48).

Сустракаюцца ў выданнях Скарыны і вытворныя адушаўлёныя назоўнікі ніякага роду на *-ен(я)*, *-ч(а)*: *лосеня, львеня, медведеня; телча*. Хоць словы *лосеня* і *медведеня* пакуль што не выяўлены ні ў даскарынаўскіх, ні ў пасляскарынаўскіх помніках старабеларускай пісьменнасці, усё ж лічыць іх прадуктам словатворчай дзейнасці беларускага першадрукара не прыходзіцца – у беларускай літаратурна-пісьмовай мове старажытнага часу гэты тып утварэння назваў маладых істот быў добра вядомы (варта звярнуць увагу на слоўнікавыя артыкулы *волченя, гусеня, лисеня* ў Гістарычным слоўніку беларускай мовы). Ды і ў сучаснай беларускай мове адушаўлёныя назоўнікі ніякага роду на *-н(я)* – звычайная з’ява.

Разнастайнасць словаўтваральных сродкаў выяўляецца ў галіне скарынаўскіх неадушаўлёных назоўнікаў. Праўда, як гэта назіралася і сярод адушаўлёных назоўнікаў, асобныя словаўтваральныя тыпы гэтай катэгорыі слоў прадстаўлены ў пражскіх выданнях з неаднолькавай паўнатай. Так, сярод назоўнікаў мужчынскага роду найбольш аб’ёмную групу складаюць тут словы суфіксальнага і прэфіксальна-суфіксальнага спосабаў утварэння з фармантам *-окъ*: *загорокъ, излишокъ, искидокъ, наколенокъ, обрезокъ, огарокъ, огурокъ, полокъ, початокъ, пребытокъ, преснокъ, связокъ, средокъ, угарокъ, узгорокъ, упадокъ, утинокъ, утокъ*. Астатнія суфіксальныя і прэфіксальна-суфіксальныя ўтварэнні, відаць, па прычыне адсутнасці спрыяльнага кантэксту абмежаваны адзінкавымі фіксацыямі. Найбольш яркімі сярод іх можна лічыць словы з суфіксамі *-ень* (*свечень, стрижень*), *-ецъ* (*дубецъ, образецъ*), *-никъ* (*ополоникъ, часовникъ*), *-акъ* (*тесакъ*), *-ачъ* (*толкачъ*). Затое ў выданнях Скарыны маюць некаторае пашырэнне лексічныя адзінкі прэфіксальнага спосабу ўтварэння – з прыстаўкамі *вы-* (*выкладъ, вымысль, выпись*), *за-* (*загонъ, закровъ*), *на-* (*напись*), *о-* (*окладъ*), *пере-* (*перекопъ, перепись*), *по-* (*поездъ, пологъ, попись*), *при-* (*припевъ, пристрой*), *про-* (*проездъ*) і інш. Пераважная большасць пералічаных назоўнікаў была ўласціва старабеларускай пісьменнасці яшчэ ў XV ст., частка распаўсюдзілася ў ёй у перыяд пасля скарынаўскай выдавецкай дзейнасці, напрыклад *поездъ* ‘паездка’, *пологъ, преснокъ, средокъ* ‘сярэзіна’, а некаторыя вядомы выключна выданням беларускага першадрукара. У прыватнасці, да ліку лексічных сродкаў, якія засталіся толькі прыналежнасцю мовы пражскіх выданняў Скарыны, трэба аднесці словы *загорокъ* ‘месца за гарою’: людие изъ загорка указываются (КС, 23); *искидокъ* ‘выкідыш’: искидокъ сокрытыи не обрелъся быхъ, или яко зачатыйи суще иже не видеша света (КІ, 76); *припевъ* ‘адзін з дзвюх тысяч вершаў псалтыра’: книги рекомые по гречески псалтиромъ... имають в себе кафизъмъ двадесеть, псалмовъ полтораста, стишъковъ или припевовъ две тысеци (КБ, 5); *пристрой* ‘састаўная частка, дэталі’: все присътроее требника посполу завинуть кожами синими, и привяжутъ ко жеръдкамъ (ЛК, 13); *свечень* ‘подсвечнік’: на немъ же клали суть хлебы посвященъные, и свечъневъ златыхъ пять на правои стране, а пять на левои (ТЦ, 141). Не выключана магчымасць, што аўтарам большасці з іх быў сам Скарына.

Сярод неадушаўлёных назоўнікаў жаночага роду самы шматлікі словаўтваральны тып складаюць лексічныя адзінкі з суфіксам *-ость*. Тут, зразумела, і словы, якія з’яўляліся ў старабеларускай мове праславянскай і старажытнарускай спадчынай, і лексемы стараславянскага паходжання. Аднак асноўная частка скарынаўскіх назоўнікаў на *-ость* – новаўтварэнні перыяду самастойнага развіцця беларускай мовы, не зафіксаваныя да Скарыны ні старажытнарускімі, ні царкоўнаславянскімі лексікаграфічнымі даведнікамі. Да іх належаць, напрыклад, такія абазначэнні адцягненай якасці або адцягненага дзеяння, як *близкость, великость, выскокость, глубокость, горячестъ, грозность, добротливостъ, достойнасть, закрытость, ильстивостъ, колзкость, любостъ, мерностъ, многостъ*,

мокрость, плодность, приветливость, противность, ровность, скритость, спешность, спорность, сухость, тайность, темность, толстость, тяжкость, узкость, чуйность, широкость і інш. Пэўная частка гэтых новаўтварэнняў – відавочна, вынік словатворчай дзейнасці беларускага першадрукара.

Іншыя словаўтваральныя тыпы неадушаўлёных назоўнікаў жаночага роду беларускага паходжання выражаюцца ў пражскіх выданнях Скарыны менш значнымі колькаснымі паказчыкамі. З суфіксальных і прэфіксальна-суфіксальных утварэнняў сюды адносяцца словы з фармантамі *-ин(а)* (*грудина, зженина, новина, первотина, пухлина, ритовина, розседлина, хворостина*), *-иц(а)* (*лапица, правица, репица, ступица, тресавица*), *-ниц(а)* (*виселница, десятница, доленица, зверяница, зоряница, лучница, молитовница, певница, покладница, скляница, стороница, студница*), *-к(а)* (*защепка, мерка, пицалка, подставка, походка, сетка, сморцка, сопелка, стежка, стружка*), *-от(а)* (*дремота, плоскота, псота, темнота*) і інш. З прыставачных утварэнняў звяртаюць на сябе ўвагу лексемы з фармантамі *на-* (*направа, наспа*), *от-* (*отмена, оплата*), *по-* (*попора, покуса, порада, постава, потрава*), *при-* (*пригана, прикора, приправа*), *у-* (*украса, утрата*) і інш. Мяркуючы па тым, што даволі многія з гэтых лексічных сродкаў не былі вядомы старабеларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. і не зафіксаваны ў старажытнарускіх і царкоўнаславянскіх помніках, іх аўтарам быў сам Скарына. Да ліку скарынаўскіх наватвораў, відавочна, трэба аднесці словы *десятница* ‘мера сыпкіх рэчываў’: возліаніе прыносіцца будеть и две десятици крупъ пшеничныхъ покропленыхъ олеемъ на жертву (КЛ, 44); *зверяница* ‘планета Венера’: зверяницу надъ конци земли поставити повелишь (КІ, 46); *зженина* ‘спаленая ахвяра’: пакли бы и жена сама умерла, то дасть... зженину за зженину (КВ, 40); *лапица* ‘ступня’: лапица поставлена есть на стежке его (КІ, 23б); *певница* ‘музыка’: восхошеш ли пакъ учитися музыки то есть певници, премножесътво стиховъ и песнии светыхъ по всеи книзе знаидеши (КБ, 3); *плоскота* ‘плоскасць’: плоскота безъдны стискается (КІ, 46); *покладница* ‘скарбніца’: Саломонъ... поставилъ е на глажении каменъномъ, и покладъницу суботнюю, до нея же цари и люди славнии метали дары (ЧЦ, 219б); *прикора* ‘крыўда’: оскорбъяше ю ненависница ея, и великие прикоры чиняше (ПЦ, 5б); *розседлина* ‘расколіна’: встани и поспеши... голубице моя, в розъседлинахъ скальныхъ (ПП, 4б).

Выкарыстаныя Скарынам назоўнікі беларускага паходжання ніякага роду характарызуюцца наяўнасцю суфіксаў *-ств(о)* (*глуповство, детинство, добродейство, дуровство, ленивство, мастерство, мужебойство, небезпеченство, подобенство, послушенство, прикритство, приятельство, скуповство, товаришество*), *-л(о)* (*гасило*), *-цтв(о)* (*пророцтво*). Ёсць сярод іх і прыставачныя ўтварэнні (*приимя*). Адзначаюцца лексемы, утвораныя прэфіксальна-суфіксальным спосабам (*навивало, прикривало, утирало*). У шэрагу гэтых лексічных сродкаў сустракаюцца, несумненна, скарынаўскія неалагізмы. Да ліку іх, як можна меркаваць, адносяцца такія лексемы, як *гасило* ‘гасільнік’: клали суть... клещки златыи, и гасила и удици, и чашки, и ступки (ТЦ, 141); *глуповство* ‘дурасць’: узрель есмъ иже такъ много пресягаеть мудрость надъ глуповъство (КЕ, 5); *навивало* ‘навой’: древо копия его было тако толсто яко навивало ткачево (ПЦ, 35); *приимя* ‘другое імя’: слово откровено бысть Данилови, ему же приимя было Вальгызаръ (ДП, 29); *прикривало* ‘пакрыццё’: вделаешъ и иное прикривало стрехъ храмовыхъ с кожеи баранихъ черъленыхъ (КВ, 49); *скуповство* ‘скупасць’: есть человекъ онъ же розбогаченьъ бываеть скуповъствомъ (ІС, 20).

Яркай прыкметай трывалай сувязі скарынаўскай лексікі з лексічным багаццем беларускай на-роднай мовы трэба лічыць ужыванне ў яго перакладах слоў з суфіксамі эмацыянальнай ацэнкі. Найбольшай разнастайнасцю словаўтваральных сродкаў характарызуюцца дэрываты мужчынскага роду – словы з суфіксамі *-окъ, -екъ* (*збанокъ, долокъ, задокъ, каменекъ, киекъ, кружокъ, обручокъ, пенекъ, пупокъ, ретезокъ, снопокъ, челнокъ*), *-ецъ* (*бубенець, смытець, столпець, студенець, сырець*), *-икъ* (*кошикъ, кресцикъ, лианикъ, мечикъ, покоикъ*). Формы экспрэсіўнай ацэнкі жаночага роду ўяўлялі сабой утварэнні, якія ўзніклі ў выніку далучэння да асноў назоўнікаў суфікса *-к(а)* (*долинка, кашка, лопатка, ношка, опонка, пеленка, петелька, победка, постелька, пуговка, сиротка, ступка, тростка, ягодка*), ніякага – *-к(о)* (*копытко*). Некаторыя з гэтых лексем можна лічыць прадуктам словатворчай дзейнасці беларускага першадрукара, напрыклад, *каменекъ* ‘невялікі камень’: яко каменекъ песковыи, тако мала суть лета противъ веку (ІС, 29); *лианикъ* ‘блін, ляпёшка’: возми съ собою десятеро хлебовъ, и лианикъ единъ и сосудъ меду (ТЦ, 160); *победка* ‘перамога’: глава о частыхъ победъкахъ Давыдовыхъ (ДЦ, 79б); *смытець* ‘смык’: услышите звукъ трубы и сопельки и гуслии и смытъца и прегудници и гарфы (ДП, 10б).

Для ўжытых у выданнях Скарыны назоўнікаў ніякага роду характэрны таксама суфіксы *-ятк(о)*, *-етк(о)*: *дитятко*, *зернетко*, *сернятко*, *ягнетко*. У адносінах да лексічнага складу старабеларускай мовы гэтыя назоўнікі не з'яўляюцца раўназначнымі. Слова *дитятко* і *зернетко*, напрыклад, у тым жа фанетыка-марфалагічным афармленні, што і ў Скарыны, зафіксаваны ў многіх пісьмовых помніках розных жанрава-стылявых разнавіднасцей. Некалькі меншай колькасцю выпадкаў ужывання ў беларускіх тэкстах засведчана лексема *ягнятко*, але ў форме *ягнетко* яе выкарыстоўваў толькі Скарына: вси имеюще по двое ягнетокъ, и яловое несть посреди ихъ (ПП, 6). Лексема ж *сернятко* сустракаецца выключна ў Скарыны: перси твое яко два младыхъ сернятка близньци серьны (ПП, 9).

Зрэдку ў выданнях Скарыны сустракаюцца памяншальна-ласкальныя назоўнікі з суфіксамі *-очекъ* (*звоночекъ*), *-ичк(а)* (*зорничка*, *маковничка*), *-ечк(о)* (*гнездечко*, *колечко*). У выніку пры некаторых назоўніках памяншальна-ласкальныя формы размяшчаюцца па ступенчатай мадэлі: *левъ* – *львикъ* – *львичекъ*. Дарэчы, апошнія два дэрываты сустракаюцца толькі ў скарынаўскіх кнігах: данъ львикъ младый и потечеть щедре отъ васана (ДЗ, 646); львичекъ львовъ іуда, на користь сыне мои воступилъ еси (КБ, 906).

Значнае месца ў мове Скарыны займаюць уласнабеларускія прыметнікі. Даволі разгалінаваныя тыпы прадстаўлены тут лексемамі, утворанымі суфіксальным спосабам ад назоўнікаў са значэннем асобы і наогул ад адушаўлёных назоўнікаў. Звяртае на сябе ўвагу, напрыклад, словаўтваральны тып на *-ск(ий)*, *-цк(ий)*, *-еск(ий)*, характэрны для адносных прыметнікаў: *аптекаарский*, *богатырский*, *вдовический*, *девический*, *ковалский*, *лекарский*, *местъский*, *мужеский*, *неприятельский*, *пекарский*, *пророцкий*, *птический*, *рицерский*, *сыновский*, *царский*, *языцкий*. Зыходнай базай для гэтых утварэнняў, як відаць з прыкладаў, паслужылі як спрадвечна беларускія, так і запазычаныя асновы назоўнікаў. Пры гэтым некаторыя словы можна лічыць утворанымі па агульнай словаўтваральнай мадэлі самім Скарынам, бо ні ў адным помніку старабеларускай пісьменнасці на ўсім працягу яе функцыянавання яны ні разу не паўтарыліся. У прыватнасці, такое меркаванне можна дапусціць да лексічных адзінак *вдовический* 'удавіны': сложивши одежду юже на себе имелше, облечеса в ризы вдовическия (КБ, 706); *девический* 'дзявочы': пакли жъ бы отецъ девице дати не хотелъ, отбудеть сребромъ по обычаю вена девическаго (КВ, 416); *птический* 'птушыны': все еже полозить по земли имея криле пътическия нечисто вамъ есть и не имате ести (ДЗ, 31).

Гэтак жа актыўна выкарыстоўваў беларускі першадрукар звычайныя для старабеларускай мовы прыналежныя прыметнікі, якія ўзніклі шляхам далучэння да асноў адушаўлёных назоўнікаў, як спрадвечна беларускіх, так і запазычаных, фармантаў *-овъ*, *-евъ*: *аптекаревъ*, *быковъ*, *вышивачевъ*, *горнчаревъ*, *единороговъ*, *жениховъ*, *красилниковъ*, *ловцевъ*, *наймитовъ*, *ословъ*, *пастыревъ*, *подворниковъ*, *поручниковъ*, *пстусовъ*, *работяговъ*, *соколовъ*, *ткачевъ*, *ястребовъ*. Адзінкавымі лексемамі прадстаўлены ў яго выданнях прыналежныя прыметнікі з суфіксам *-инъ* (*девичинъ*, *дщеринъ*, *материнъ*, *пъвичинъ*, *ящерицинъ*), якія і ў іншых помніках старабеларускай пісьменнасці не вызначаліся шматлікасю і частатай ужывання. Некаторыя з адзначаных утварэнняў прысутныя толькі ў мове Скарыны, напрыклад, *вышивачевъ* 'які належыць вышывальшчыку': сынъ вышивачевъ от Вефлиома убилъ есть Голиафа (ДЦ, 110); *девичинъ* 'дзяўчынін': за вину взложить нанъ сто сиклевъ сребра дати отцу девичину (ДЗ, 43); *подворниковъ* 'які належыць блізкаму суседу': тяжка суть сия человеку имеющему разумъ карание подъворниково и лаяние (ІС, 48); *пстусовъ* 'страусіны': перо пъстусово подобно ли есть перу соколову (КІ, 47).

Больш прыкметнай разнастайнасцю словаўтваральных сродкаў характарызуюцца выкарыстаныя Скарынам тыпы ўласнабеларускіх прыметнікаў, што ўзніклі на базе неадушаўлёных назоўнікаў і іншых часцін мовы. Некаторыя з гэтых тыпаў аб'ядноўваюць па некалькі дзясяткаў актыўна ўжывальных лексем, якія выражаюць у сваёй сукупнасці шырокі дыяпазон прымет. У гэтых адносінах вылучаецца, напрыклад, прадуктыўны словаўтваральны тып на *-ов(ый)*, *-ев(ый)*, асноўнае ядро якога складаюць прыметнікі *возовый*, *годовый*, *громовый*, *домовый*, *еловый*, *каменевый*, *кедровый*, *ладановый*, *месецевый*, *опоновый*, *песковый*, *светилниковый*, *соборниковый*, *столповый*, *тополевы*, *червцевый*, *шатровый*, *яблоневоый*, *яворовый*, *яловцевый* і інш. Звяртае на сябе ўвагу сваёй шматлікасю таксама прадуктыўны тып на *-н(ый)*, што прадстаўлены прыметнікамі *бумажный*, *воздушный*, *гудебный*, *долинный*, *житный*, *земельный*, *квасный*, *летописный*, *обычайный*, *оливный*, *подорожный*, *покорный*, *пригодный*, *роботный*,

росный, скальный, спокойный, убежный, чародейный, щасный і інш. Іншыя словаўтваральныя тыпы прыметнікаў не атрымалі ў выданнях Скарыны шырокага адлюстравання, аднак іх роля як сродкаў выражэння прымет, якасцей і ўласцівасцей прадметаў тут не менш значная, чым разгледжаных вышэй прыметнікавых груп. У прыватнасці, гэта можна сказаць аб прыметніках, утвораных шляхам выкарыстання суфіксаў *-ив(ый)* (*болезнивый, жадостивый, злостивый, илживый, лютостивый, шолудивый, яростивый*), *-лив(ый)* (*бодливый, дрозливый, жалобливый, крикливый, спорливый, хватливый, язычливый*), *-л(ый)* (*гиблый, дозрелый, зрослый, навеклый, сошлый, увялый, утонувый*), *-ян(ый)* (*водяной, волняной, звездяной, илняной, крупяной, полотняной*), *-оват(ый)* (*взорватый, иловатый, пясковатый*), *-овит(ый)* (*грановитый, двоитый, утроитый*) і інш.

У меншым аб'ёме сустракаюцца ў выданнях Скарыны прыметнікі прэфіксальнага спосабу ўтварэння. Адзінкавымі выглядаюць тут словы з прыстаўкамі *без-* (*безпотребный, безстыдный*), *по-* (*побожный, посвященный*), *под-* (*подпопелный*) і інш. Толькі прыметнікі з прэфіксам *не-*, якія абазначаюць адсутнасць таго ці супрацьлегласць таму, што названа ўтваральным словам, прадстаўлены ў скарынаўскіх перакладах даволі вялікай колькасцю лексічных адзінак: *небывалый, невступный, негибкий, негожий, незбройный, неласкавый, нелюбимый, нелютостивый, немолвный, ненавистный, непочтивый, непрямый, неровный, неслушный, несмелый, несмышленный, неспокойный, несправный, неумелый, нещасный* і інш.

Самы буйны разрад уласнабеларускіх слоў складаюць у выданнях Скарыны дзеясловы. У адрозненне ад назоўнікаў і прыметнікаў, што з'явіліся ў беларускай мове пераважна ў выніку прымянення суфіксальнага спосабу ўтварэння, яны характарызуюцца ў большасці выпадкаў наяўнасцю фармантаў прэфіксальнага тыпу. Найбольш істотная частка скарынаўскай дзеяслоўнай лексікі ўласнабеларускага паходжання прадстаўлена ўтварэннямі з прыстаўкамі *вы-* (*выбавити, выгнати, выкипяти, выкопати, вылетети, вымыти, выпалити, выписать, высушити, вытягнути*), *з-* (*збавити, зварити, згорети, зготовати, згубити, здробити, злупити, змыти, змякчити, зрозумети*), *за-* (*забрехати, заgrimети, задрижати, закричати, заплакати, заплести, запомнити, заскочити, застогнати, затрубити*), *на-* (*набрати, навозити, назбирати, наловити, намазати, напечи, нарезатьати, насечи, нахватати, начерпати*), *по-* (*побудити, поверити, повеяти, погнути, подремати, покарати, поламати, поплакати, потемнети, пошити*), *роз-* (*розбогатети, роздрати, роздробити, розлити, розлучити, розмножити, розрезати, розтолстети, розтрести, розширити*) і інш. Усе яны пазней трывала замацаваліся ў старабеларускай пісьменнасці.

Менш разнастайныя ў структурна-тыпавых адносінах засведчаныя ў мове выданняў Скарыны дзеясловы суфіксальнага спосабу ўтварэння. Сярод іх адзначаюцца лексічныя адзінкі з суфіксамі *-и-* (*двоити, мовити, наглити, путити, способити, товаришити, тонити, щепити*), *-ова-* (*обедовати, памятовати, пословати, посполитовати, похлебовати, справовати, ступовати, честовати*), *-ива-* (*-ыва-*) (*бегивати, говоривати, дельивати, леживати, насывати, слыхивати, хоживати, чинивати*), *-ну-* (*владнути, вуркнути, женути, зевнути, кинути, плынути, рекнути, станути*), радзей дзеяслоўныя ўтварэнні з суфіксамі *-а-* (*-я-*) (*иржавяти, молвяти, обороняти, сватати, стукати, щепати*), *-ева-* (*горевати, имевати, порожневати*). Затое больш прыкметнай колькаснай групай выступаюць прэфіксальна-суфіксальныя дзеясловы накішталт *выкопывати, выписывати, загадывати, заделывати, наполнивати, нахиливати, обкружовати, оплакивати, отступовати, перемолчивати, помазovati, поскакивати, потоптывати, приправовати, промешивати, розваживати, смочивати, сступовати, уготововати, утрушовати*.

Сярод наяўнай у пражскіх выданнях Скарыны старабеларускай прыслоўнай лексікі найбольш значнае месца займаюць словы суфіксальнага спосабу ўтварэння. Да іх адносяцца шматлікія адпрыметнікавыя прыслоўі з суфіксамі *-о-*, *-е-*, якія абазначаюць прымету, названую ўтваральным словам, з дадатковым акалічнасным значэннем (*бело, взоровато, глубоко, добротливе, достаточно, законно, ильстиве, квапне, лакомо, мужно, нагле, обычайне, прикро, роздельне, роскошно, слушно, смачно, тесно, упорне, щасливо*), і ў некалькі меншым колькасным складзе адназоўнікавыя прыслоўі, утвораныя з дапамогай суфіксаў *-ом* (*-ем*), *-ою* (*-ею*), якія выражаюць акалічнасную прымету па адносінах да таго, што названа ўтваральным словам (*двоицею, летомъ, молчкомъ, нарокомъ, проволомъ, родомъ, силою, следомъ, троицею, часомъ*). Пэўную выражальную функцыю выконваюць тут і лексемы, забяспечаныя прыстаўкамі *без-*, *за-*, *на-*, *не-*: *безвинне, задармо, запевно, заровно, напотомъ, напрямую, неведоме, недалеко, недолго,*

немного, непрысто, неслышно, несправедліва, нетерпеліва. У асобныя групы аб'ядноўваюцца прэфіксальна-суфіксальныя прыслоўі – адназоўнікавыя (*вышыкі, виширки, збоку, зысподу, наверху, нанизу, ополудни, отчасти, поправде, уночи*), адпрыметнікавыя (*дочиста, зблизка, здавна, здалека, змолоду, налево, поровну, посуху, сполна, стиха*) і адлічэбнікавыя (*вдесятеро, вдругое, водвое, вопервыхъ, вотретьихъ, втрое, вчетвертое, заодно, усемое, утретее*). Нарэшце, можна адзначыць некалькі прыслоўяў прэфіксальна-нульсуфіксальнага ўтварэння: *вдень, виширь, набокъ, наверхъ, навечерьъ, наприкладъ, напротивъ, наширь, увечерьъ*.

Царкоўнаславянскую лексічную стыхію ў выданнях Скарыны найбольш ярка адлюстроўваюць назоўнікі тыпу *агнець, багреница, бездна, величество, ветошь, вещь, вопль, всадникъ, горестъ, десница, естество, измена, исповедь, источникъ, клевета, мечь, нищета, обитель, победа, стезя, суета* і інш. Шматлікія ў мове Скарыны таксама царкоўнаславянскія дзеясловы нахштальт *безаконувати, величати, взимати, вопрошати, глаголати, довети, завецати, запрети, истязати, медлити, мудрствовати, обитати, обличати, отверзти, покусити, посетити, празновати, разумети, сетовати, спасати, требовати, угодити, уповати*. З ужытых першадрукаром царкоўнаславянскіх прыметнікаў звяртаюць на сябе ўвагу такія, як *алчный, багровый, велеречивый, внешний, вселенский, всяческий, вышний, десный, еликий, жестокий, заветный, истинный, нищий, победный, присный, смиренный, сугубый, сущий, трезвый, тучный*, сярод прыслоўяў вылучаюцца *воистинну, вотще, всуе, выну, елико, зело, купно, одесную, окрестъ, ошую, присно, токмо*, сярод іншых часцін мовы – *азъ, аще, предъ, презъ, разве, чрезъ, убо*. Агульны лік зафіксаваных у выданнях царкоўнаславянстваў дапаўняецца скарынаўскімі наватворами, сярод якіх можна адзначыць такія словы, як *виноградоделатель* 'вінаградар': іх же оставилъ былъ Навходнасоръ, царъ Вавилонский, то есть виноградоделателе и ратае земли (ЧЦ, 240); *высвободитель* 'вызваліцель': той же воздвиже имъ высвободителя именем Аиофа (КС, 8б); *древоделатель* 'разьбяр': выдавали муралевъ и древоделателевъ елико было потреба ко оправе храму божия (ЧЦ, 210б); *отомститель* 'мсцівец': богъ убо отомститель помститъ тебе (ИС, 11). Зразумела, што іх з'яўленне мела значэнне для развіцця лексічнага складу не свецкіх, а рэлігійных жанраў старабеларускай пісьменнасці.

Значную частку скарынаўскага слоўніка складаюць лексічныя адзінкі чэшскага паходжання, што з'явіліся ў пераважнай большасці вынікам непасрэдных кантактаў беларускага першадрукара з чэхамі ў перыяд выдавецкай дзейнасці ў Празе і выкарыстання ім у якасці асноўнага дапаможніка пры апрацоўцы біблейскіх тэкстаў чэшскай бібліі ў венецыянскім выданні 1506 г. Па сваёй ужывальнасці ў мове скарынаўскіх выданняў яны не аднолькавыя. Адны лексемы, напрыклад, назоўнікі *вымолва, жадостъ, заграда, залога, комонство, кончина, мешецъ, поражка, святокъ, смолва*, прыметнікі *днешний, жадоствивый, ратолесный, смырковый, червеный*, дзеясловы *зазлити, запоменути, позоровати, попудити, светити*, валодаюць у тэкстах большай актыўнасцю і характэрны для некалькіх кніг. Другія сустракаюцца толькі ў адной-двух кнігах, у прыватнасці *вдолие, вработецъ, вчерашекъ, вышивачъ, гадачъ, дивокый, звонецъ, лгарь, лихота, надобие, нестыдатый, нутити, планый, пльтовъ, рерюха, рыбникъ*. Большасць жа чэхізмаў абмежавана ва ўсіх дваццаці дзвух біблейскіх кнігах Скарыны толькі аднаразовай фіксацыяй. У сувязі з гэтым яны выглядаюць на фоне скарынаўскай лексікі як выпадковыя элементы, якія сведчаць толькі аб індывідуальнай манеры перакладчыка, а не аб сваім арганічным уліцці ў лексічную сістэму мовы, што лягла ў аснову перакладаў.

Зусім новай, эпизадычнай з'явай аказалася большасць скарынаўскіх чэхізмаў і ў адносінах да лексічнай сістэмы старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы. Можна катэгарычна сцвярджаць, што з усіх прыведзеных вышэй лексем толькі адзінкавыя зафіксаваны ў папярэдніх і сучасных Скарыне беларускіх пісьмоўных помніках, напрыклад, *заграда, рыбникъ, червеный*. Прычым яны характэрны для тых пісьмоўных крыніц, якія былі непасрэдна перакладзены з чэшскіх арыгіналаў ("Траянская гісторыя") або з выкарыстаннем чэшскіх рэдакцый ("Пакуты Хрыста"). Большая частка адлюстраваных у пражскіх выданнях чэхізмаў не замацавалася і ў старабеларускай пісьменнасці пазнейшага часу і, такім чынам, не выйшла са сферы індывідуальнага ўжывання беларускага першадрукара.

Такім чынам, эфемернасць прыведзенага чэшскага лексічнага матэрыялу ў скарынаўскіх выданнях не выклікае сумнення. Іншую ацэнку неабходна даць выкарыстанай беларускім першадрукаром лексіцы польскага паходжання. Хоць у колькасных адносінах яна ўступае чэшскай лексіцы, амаль аб усіх польскіх лексемах можна меркаваць як аб лексічных адзінках, якія або ўжо да Скарыны

ўжываліся ў беларускай літаратурна-пісьмовай мове на роўных правах з беларускімі словамі, або арганічна ўліліся ў яе ў пасляскарынаўскі перыяд. Сказанае яскрава пацвярджаюць паланізмы рознай лексіка-семантычнай характарыстыкі. У галіне назоўніка гэта словы *драпежца, жывель, збродень, здрада, кролік, моць, мужчизна, нерядь, пань, подданный, родиць, скарбь, справа, статок, сукня, тканица, устава, цнота, яскія*, у галіне іншых часцін мовы – лексемы *ачколье, восполок, жадинь, збытний, мглый, обещаи, певный, пильный, позычати, посполитый, розмаитый, уставичный, устеклый* і інш.

У параўнанні з чэхізмамі і паланізмамі больш сціплае месца займае ў слоўніку Скарыны лексіка заходнееўрапейскага паходжання, напрыклад, лацінізмы *алоесь, докторь, коруна, крата, криштал, лилия, микгдаль, муль, органь, филозофия, филозофь, цимбалы*, германізмы *барва, гарфа, лотрь, мурь, панцерь, рада, смак, танець, фарба, фунт, шкода, шнурь*, па ўжыванню якіх мова яго выданняў практычна не адрознівалася ад мовы беларускіх пісьмовых помнікаў таго часу. Можна толькі выказаць меркаванне, што некаторыя тэрміны іншамоўнага паходжання беларуская грамадскасць атрымала менавіта ад Скарыны. Ва ўсякім разе да яго выданняў у старабеларускай пісьменнасці не сустракаюцца такія навуковыя і мастацтвазнаўчыя тэрміны, як *аритметика (арифметика), геометрия, грамматика, лоика, музыка*, або запазычаныя назвы каштоўных камянёў тыпу *аспись (яспись), ахатесь, бериль, гияцинт, хризолит, шмаракгдь*, якія сталі прыналежаць беларускаму слоўніку пазнейшага перыяду.

Характарызуючы ў цэлым слоўнікавы склад пражскіх выданняў Ф.Скарыны, можна з упэўненасцю гаварыць як аб яго аб'ёмнасці, так і аб семантычнай разнастайнасці. Аб'ядноўваючы каля 11 тысяч розных па паходжанні апелятываў, скарынаўская лексіка з'яўлялася дастатковай базай для перадачы самых тонкіхсэнсавых адценняў біблейскіх тэкстаў. У такім падборы лексічнага матэрыялу ва ўсёй паўнаце раскрыўся перакладчыцкі талент і шырокі філалагічны дыяпазон пачынальніка беларускага кнігадрукавання, выявіўся яго намер як мага лепш ажыццявіць прагрэсіўную для таго часу мэту – набліжанымі для народнага разумення сродкамі зрабіць тэкст Бібліі даступным простаму чытачу. Мяркуючы па ўдалым спалучэнні ў перакладах лексічных элементаў розных моўных стыхій, арганічным упляценні ў традыцыйную кніжную канву многіх слоў роднай мовы, спробу Скарыны дэмакратызаваць лексіку канфесіянальных твораў варта лічыць у пераважнай большасці выпадкаў плённай.

Калі ўлічыць, што кнігі Ф. Скарыны мелі на тэрыторыі Беларусі шырокае распаўсюджанне і карысталіся тут заслужаным аўтарытэтам, можна думаць, што іх роля ў развіцці беларускай літаратурнай мовы данацыянальнага перыяду, у стабілізацыі яе лексічнай сістэмы была значнай.

Спіс прынятых скарачэнняў

Пры пашпартызацыі прыкладаў прыняты наступныя скарачаныя абазначэнні выданняў Скарыны: ДЗ – Другазаконне; ДП – Кніга Данііла прарока; ДЦ – Другая кніга царстваў; ЕК – Кніга Еклезіяст; ІН – Кніга Ісуса Навіна; ІС – Кніга Ісуса Сірахава; КБ – Кніга Быцця; КВ – Кніга Выхад; КЕ – Кніга Есфір; КІ – Кніга Іёва; КЛ – Кніга Левіт; КР – Кніга Руф; КС – Кніга Суддзяў; КЮ – Кніга Юдзіф; ЛК – Кніга лічбаў; ПБ – Кніга прамудрасці божай; ПЕ – Плач Ераміі; ПП – Кніга Песні песням; ПС – Прытчы Саламонавы; ПЦ – Першая кніга царстваў; ТЦ – Трэцяя кніга царстваў; ЧЦ – Чацвёртая кніга царстваў.

Информация об авторе

Булыко Александр Николаевич – чл.-кор., д-р филол. наук, проф., гл. науч. сотрудник. ГНУ «Центр исследования белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси» (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: bel-centre@bas-net.by.

Information about the author

Bulyko Aleksandr Nikolayevich, Corresponding Member, D. Sc. (Philol.), Professor, Chief Scientific Researcher, Belarusian Culture, Language and Literature Research Centre, National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: bel-centre@bas-net.by.

Для цитирования

Булыка, А. М. Роля Ф. Скарыны ў развіцці слоўнікавага складу старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы / А. М. Булыка // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2017. – № 3. – С. 57–67.

For citation

Bulyko, A. N. Francisk Skorina's Role in Developing the Vocabulary of the Old Belarusian Literary and Written Language / A. N. Bulyko // Proc. Natl. Acad. Sci. Belarus: Hum. Ser., no. 3, 2017, pp. 57–67.